

Democratie: verschil en vertraging

Een conceptualisering van
algoritmische zelforganisatie.

Erasmus
University
Rotterdam

Erasmus

Bachelor scriptie Wijsbegeerte
Naam Jorne Douven
Studentnummer 510510
Erasmus Universiteit Rotterdam

Aantal woorden 9576
Datum 15-07-2022
Begeleider Gijs van Oenen
Adviseur Frederik Van De Putte

1. Introductie	3-4
1.1 Twee dimensies van emancipatie: <i>emancipatie en disciplineren</i>	4-6
1.2 Technologische ontwikkelingen, snelheid en tijd.....	6-7
2. De waarheid de oorlog verklaren	8
2.1 De 'warmachine'.....	8-9
2.2 Snelheid.....	9-11
2.2.1 Snelheid en vrijheid.....	11-12
2.3 'Neoreactionaries'.....	12-14
2.4 Telecratie.....	15-17
2.5 Mens en technologie als ' <i>interdependent concepts</i> '.....	17-18
3. De maakbaarheid van technologie; algoritmische zelforganisatie	19
3.1 Technologie als onmacht én macht.....	19-21
3.2 De ontologische significantie van techniek.....	21-23
3.3 Transductiviteit -> <i>différance</i>	23-26
3.4 Democratie als toekomstprojectie.....	26-27
4. Conclusie	28-30
5. Bibliografie	31-32

1. Introductie

“The problem is not to use technology but to realize that one is used by it.”
(Virilio, 1983, p.80).

Democratische systemen verlangen van hun burgers dat zij participeren in een voortdurend veranderende wereld vol van technologische ontwikkelingen en aan toenemende snelheid. Ze verlangen dit niet enkel; voor het bestaan van een democratie is het essentieel dat “het volk” participeert en dus heerst. Democratie is gebaseerd op politieke besluitvorming aan de hand van reflectie, deliberatie en besluitvorming (Virilio, 1983; Stiegler, 2009). Ondanks het feit dat de verkiezingsopkomsten structureel laag zijn (50% van de stemgerechtigden) en het wantrouwen in de politiek stijgt (te zien aan opkomende populistische partijen), zijn er verschillende vormen van democratische participatie die juist opkomen, versterken en groeien (Rosanvallon, 2008, p: 8, 16, 17, 19 & 21). Democratische activiteit lijkt zich zo ontwikkeld te hebben dat burgers zich niet enkel meer verhouden tot de overheid als een beleidsbepalende invloed aan de hand van hun stemrecht, maar ook via een vorm van geïnstitutionaliseerd wantrouwen waarin zij een constant kijkende, controlerende en oordelende tegenmacht vormen. Burgers vervullen daarin een zo goed als panoptische rol ten opzichte van de overheid.

Although electoral democracy has undoubtedly eroded, democratic expression, involvement and intervention have developed and gained strength. Hence in many respects the notion of “the passive citizen” is a myth. (Rosanvallon, 2008, p: 21).

Wanneer men een diverser begrip van democratische participatie hanteert is de constatering dat democratische activiteit niet afgenomen is, maar veeleer is veranderd in de vorm waarin zij zich aan ons voordoet. Sterker nog, er lijkt een veel intensievere vorm van participatie te zijn ontwikkeld waarin burgers zich verhouden tot de overheid als *‘watchdogs, veto-wielders and judges’*. (Rosanvallon, 2008, p: 17). Deze nieuwe vorm van democratische participatie wordt belichaamd door technologie. De fundering voor de publieke sfeer kan dan ook in technologie gezocht worden, waar burgers zich vooral verhouden tot hun volksvertegenwoordigers op internet en via andere mediums. Zowel het internet, de traditionele media als de nieuwe- en sociale media zijn revolutionair in hun versnelling om burger en overheid dicht bij elkaar te brengen. Tot zover lijkt de democratie zich goed te verhouden tot de technologische cultuur en zou zelfs gehoopt kunnen worden dat het wantrouwen in de politiek daalt en de verkiezingsopkomsten stijgen. De mediatisering, en daarmee intensivering, van de politiek heeft echter ook keerzijdes (Van Oenen, 2018, pp: 36-37; Rosanvallon, 2008, pp: 67, 68, 70). Gijs van Oenen (2018) schreef reeds over deze ontwikkeling en de democratische metaalmoeheid die hij - als gevolg - constateerde bij mensen in de huidige democratische praktijken. Hiermee refereerde hij naar de intensieve druk die

voortkomt uit het plichtsgevoel om te emanciperen en het verlangen – zowel als de zelfopgelegde verplichting - om te participeren in de daaruit volgende politieke institutionalisering: democratie. (Van Oenen, 2018, p: 18, 28, 178, 186, 188).

1.1 Twee dimensies van emancipatie: *emancipatie en disciplineren*

Emancipatie is een ambivalent concept dat niet enkel begrepen kan worden uit het verlangen om zelfstandiger en mondig(er) te worden. Deze ambivalentie ontstaat uit het Foucault-Habermas debat, waarin Habermas spreekt over emancipatie en Foucault over de ‘keerzijde’ van emancipatie: disciplineren (Van Oenen, 2018, pp. 28-30). Waar Habermas stelt dat emancipatie zich ontvouwt in een machtsvrije dialoog, daar is Foucault van mening dat emancipatie juist een vorm van disciplineren en machtsuitoefening is (Van Oenen, 2018, pp. 28-29). Foucault duidt dat “de vorming van verlichte, democratische en geëmancipeerde personen een complex sociaal proces is waarin de vorming van rationaliteit en zelf-begrip samengaat met nieuwe vormen van macht, controle en zelf(beperking).” (Van Oenen, 2018, p. 29). De keerzijde van emancipatie en democratisering is dus dat burgers worden gedisciplineerd, of in een krachtigere verwoording ‘afgericht’, om zich naar maatschappelijk vastgelegde normen te gedragen. Disciplineren zorgt daardoor retrospectief voor aangeleerde hulpeloosheid. De vraag is dan, kijkend naar democratische participatie, in hoeverre burgers in staat zijn om zich bewust te zijn van deze machtsrelaties en de vormende processen die zij op de wereld loslaten. Ofwel, kunnen burgers empirische affectieve (machts-)relaties inzien en vormen of is het juist de doodsteek voor de politieke structuur van de democratie?

Om die vraag te beantwoorden moet eerst duidelijk worden welke disciplinerende (immanente) krachten een rol van betekenis spelen in democratische participatie anno 2022. Eén zulke kracht is die van de technologie. Met het intreden van de industriële revolutie in de 19e eeuw verschijnt deze nieuwe speler op het toneel van democratische participatie. Verschillende filosofen waaronder Martin Heidegger, Paul Virilio, Franco Berardi en Bernard Stiegler beargumenteren dat er een nieuw tijdperk ontstaat met de opkomst en ontwikkeling van technologie, waarin permanente innovatie en onherroepelijke versnelling de norm worden. *Dit essay stelt de vraag hoe traditionele democratische praktijken zich verhouden tot technologie en onderzoekt of er een manier is om de relatie tussen democratische politiek en techniek opnieuw te denken.* Met het intreden van techno-logica ¹ en de relatief korte tijd waarin baanbrekende technologische ontwikkelingen (en hoe deze de maatschappij veranderen) zich aan ons voordoen is het tijd om democratische participatie opnieuw te evalueren. Technologie geeft, door haar inherente versnelling, immers een nieuwe aanleiding om de mogelijke *impotentie*

¹ * *Techno-logica*: “...all those who reason within this technological logic.” (Virilio, 1983, p. 26)

van (technologische) disciplineren te evalueren door te heroverwegen of burgers nog de *potentie*² hebben om te reflecteren op de technische cultuur.

Het snijpunt van het debat tussen Habermas en Foucault aangaande emancipatie en disciplineren betreft de kwestie in hoeverre disciplinerende processen door burgers kunnen worden waargenomen en of de bewustwording van deze disciplinerende krachten complementair is met het verlichtingsideaal/proces van democratisering en emanciperen of dat het juist de onmogelijkheid hiervan aantoonde. In zijn boek *Futurability* schetst Franco 'Bifo' Berardi *'the age of impotence'*, waarmee hij beargumenteert dat het huidige tijdperk wordt gekarakteriseerd door linguïstische en automatische structuren die ons disciplineren en reduceren tot consument en bediener van machines (Berardi, 2019, p: 12). In lijn met Foucault, stelt Berardi dat deze techno-linguïstische structuren niet bepaald stimulerend zijn voor het emancipatoire proces van zelfontplooiing en het democratische engagement onder burgers. Veeleer maken deze disciplinerende technologische krachten de burger *impotent*: "The impotence of subjectivity is an effect of total potency of power when it becomes independent from human will, decision, and government – when it is inscribed in the automated texture of technique and of language." (Berardi, 2019, p. 21). De (disciplinerende) macht waar Berardi over spreekt, ziet hij heden ten dage terug in de vorm van techno-linguïstische automatismen die bestaan uit regels die functioneel in technologie worden geïmplementeerd en daardoor resoneren als logische noodzakelijkheden (Berardi, 2019, p. 12). Een voorbeeld hiervan is de automatisering en systematisering van beleid, waardoor consequenties impliciet in de technische machines zitten: als mensen hun belastingopgave niet juist doen, wordt hun geld teruggevorderd. Dit is dus een techno-linguïstisch proces dat door toe-eigening de toekomst van een organisme kan disciplineren middels de 'bio-technische of technologisch-sociale mutaties' die gevormd worden door de techno-linguïstische automatismen (Berardi, 2019, p. 12).

"The effect produced by the chain of automatismen may be defined as a deterministic trap, a trap in which the possible is captured and reduced to mere probability, and the probable is enforced as necessary." (Berardi, 2019, p. 13).

Uit deze aanname volgt dat technologie burgers impotent maakt om zich tot emancipatie te kunnen verhouden en dat in 'the age of impotence' burgers als het ware *democratisch metaalmoe* worden omdat zij zich wel democratisch en emancipatoir willen opstellen, maar dat dit niet tot nauwelijks lukt door de technologische determinatie van mogelijke manifestaties van het denken en handelen. De impotentie vormt een gevaar binnen de (democratische) samenleving, omdat het zich manifesteert in populisme. In dit essay wordt Berardi's lijn van denken doorgetrokken om de

² * *Potentie*: "Potency, then, is the condition that enables transformation – according to the will of a subject." (Berardi, 2019, p.1)

noodzaak van affectiviteit binnen democratie te benadrukken, en daarin de centrale rol van technologie in haar articulatie met sociale/psychische processen centraal te stellen.

1.2 Technologische ontwikkelingen, snelheid en tijd

Technologische ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld vaccins, worden vaak gezien als een pleidooi voor de technologie. Het is paradoxaal dat de mensheid steeds meer macht vergaart door de “voortgang” op het gebied van techniek en efficiëntie, terwijl mensen steeds impotenter worden als het gaat om de duurzaamheid en de leefbaarheid van de wereld. Aangeleerde hulpeloosheid manifesteert zich in ontkenning en in reactionair handelen, zoals bijvoorbeeld te zien in het gedrag van mensen die weten dat klimaatverandering desastreuze gevolgen heeft maar hulpeloos zijn in de zin dat ze massaal consumeren. In het dagelijks leven is er een disjunctie tussen weten en handelen die voortkomt uit deze aangeleerde hulpeloosheid. Crisissen worden daardoor in de maatschappij niet opgelost, maar verschoven, uitgesteld en onderdrukt: stikstofcrisis, klimaatcrisis, epidemie, armoede, etc. Hoe technologische ontwikkelingen aan de basis staan van deze aangeleerde hulpeloosheid, hoe ze zulke destructieve gevolgen kunnen hebben en hoe deze ontwrichtend zijn voor de democratie en de samenleving wordt zichtbaar wanneer men dit proces van technologische ontwikkeling bekijkt vanuit de concepten tijd en snelheid.

De filosofen die in deze scriptie gebruikt worden om deze technologische determinatie toe te lichten zijn Paul Virilio en Bernard Stiegler. Paul Virilio tracht in zijn boek *Pure War* technologische ontwikkelingen te duiden als (militair) proces van versnelling dat incompatibel is met de menselijke waarneming. Hiermee agendeert Virilio het denken van snelheid en versnelling in verhouding tot tijd en ‘duration’, wat nodig is om te begrijpen hoe snelheid, via technologie, de wisselwerking tussen menselijke lichamen en de infrastructuren aantast. In dit technologisch gedetermineerde wereldbeeld is er volgens Virilio geen “tijd” voor vertraagde vormen van leven, omdat dit een disruptie vormt voor de militaire, rationele acceleratie die enkel efficiëntie nastreeft. Om dit punt uit te werken zal het concept deterritorialisatie uitgelegd worden, waardoor duidelijk wordt hoe dingen die initieel niets met technologie te maken hebben vertaald worden naar een geglobaliseerd technologisch systeem. De ‘neoreactionaries’ fungeren in hoofdstuk twee als voorbeeld van het anti-democratische sentiment dat inherent aanwezig is in het technologische systeem. Via deze accelerationistische stroming en het schandaal ‘Cambridge Analytica’ wordt dan duidelijk dat democratische praktijken berusten op tijd en dat technologische ontwikkelingen haaks staan op democratie.

Ook al Stiegler mee in de historische beschrijving van technologie van Virilio in zijn benadering van de techniek als een fundamenteel epistemisch probleem waarin alles onderhevig is aan het proces van versnelling, toch stelt hij dat techniek ook een

buitenkant kent aan het proces waarin *différance* te vinden is. Stiegler vormt daarmee één van de twee opties die in deze scriptie behandeld zullen worden om de democratie uit het slop te trekken. De andere optie komt van James Hughes, hij stelt voor om techniek te incorporeren in de democratie en daarmee de democratie en democratisch engagement te accelereren. Deze argumenten zullen in hoofdstuk drie aan bod komen.

Dit essay tracht het concept van democratische metaalmoetheid opnieuw te beschouwen door de relatie tussen mens en techniek opnieuw te denken. Door technologische innovatie opnieuw te denken als iets dat niet vanuit de mens zelf komt. Daarmee kan de wederkerige afhankelijkheid van (de concepten) mens en technologie geaffirmeerd worden, waarna een poging gedaan zal worden om de relatie tussen democratische participatie en technologie opnieuw te conceptualiseren zodat deze democratische emancipatie kan ondersteunen. Door de vraag naar technologie te stellen kan men begrijpen hoe technologie de mens gebruikt en hoe men technologie en democratie zo zou kunnen organiseren dat deze emancipatie faciliteert en ondersteunt - de potentie realiseert (om te emanciperen). In hoofdstuk één wordt een uiteenzetting gegeven van het werk *Pure war* van Virilio, waarin de concepten snelheid, temporaliteit ('duration') en technologie (algoritmen) worden geïntroduceerd om aan te tonen hoe deze op gespannen voet staan met de stabiliteit van het menselijk lichaam, de staat en de democratie. Virilio's werk kan hierbij worden gezien als een concrete uitwerking van Berardi's concepten mogelijkheid, macht, potentie en het bijbehorende concept impotentie. Namelijk door het mechanisme van de *impotentialisering* als technologische ontwikkelingen – en de inherente snelheid waarmee deze aan ons verschijnen – te zien. Hoofdstuk twee richt zich vervolgens op de vergelijking tussen Hughes en Stiegler die beiden op zoek gaan naar een alternatief voor het technologisch, fatalistische determinisme van Virilio door (met het concept *pharmakon*) een vertraging te realiseren waardoor democratie zijn herintrede zou kunnen maken in de samenleving die gedomineerd wordt door de technologische cultuur. Hierbij zal aan de hand van Stiegler, tegen Hughes beargumenteerd worden. Om vervolgens tot een conclusie te komen aangaande hun pogingen om het systeem van versnelling te democratiseren, daarbij steunend op het werk van Virilio en voornamelijk zijn conceptualisering van 'het ongeval' dat inherent is aan technologische innovaties. Hiermee zal, in het licht van de relatie tussen technologie en democratie, nogmaals het belang van de vraag naar de technologie als ontologische significantie van techniek benadrukt worden.

2. De waarheid de oorlog verklaren

In dit hoofdstuk wordt besproken hoe het menselijk lichaam, tijd en snelheid zich tot elkaar verhouden. Daarbij zal Virilio's boek *Pure War* als leidraad gelden om te laten zien hoe technologie snelheid produceert, hoe die snelheid de basis is van oorlog, hoe oorlog daardoor wordt omgevormd tot logistieke efficiëntie en hoe de samenleving daardoor oneindig wordt opgeschort. Nadat het belang van snelheid wordt aangetoond in relatie tot macht en oorlog zal een uiteenzetting volgen van de fundamentele positie die tijd bekleedt voor democratie. Vervolgens zal aangetoond worden dat tijd een essentieel fundament is voor democratie en dat technologie daardoor op gespannen voet staat met de stabiliteit van het menselijk lichaam, de staat en de democratie. Hierbij zal duidelijk gemaakt worden waarom techniek bestudeert moet worden als geglobaliseerd technologisch systeem, in plaats van als singuliere technische entiteit en hoe Berardi's concept van impotentie volgt uit de integrale ontologie van het technologische systeem. Het anti-democratische sentiment van technologie wordt daarna verder uiteengezet aan de hand van de 'neoreactionaries' en 'Cambridge Analytica'.

2.1 De 'warmachine'

What we classically call "war" is just a smokescreen for the diffused phenomenon which is now neither peace nor war, which in fact abolishes this kind of distinction, and which passes unhindered through the phenomenon of deterrence. (Virilio, 1983, p. 31).

De val van de Berlijnse muur in 1989 staat veelal symbool voor het einde van de koude oorlog. Het einde van een tijdperk waarin de gewapende vrede tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over zou zijn gegaan in vrede. Wat men hier over het hoofd ziet is de mogelijkheid en het bestaan van een '*pure war*³', een permanente oorlog. Paul Virilio introduceert dit concept, dat tevens de titel van een van zijn boeken is, als de 'oneindige voorbereiding' op oorlog (Virilio, 1983, p. 92). Daarvoor hoeft er bij oorlog geen sprake te zijn van directe confrontatie, maar kan oorlog veeleer gezien worden als logistieke onderneming die aangedreven wordt door het geloof in de verlossing die een 'ultiem wapen' zou kunnen brengen. (Virilio, 1983, pp. 24, 57, 91 & 92). '*Deterrence*' is daarmee de drijfveer van deze logistieke strategie doordat ze de mogelijkheid van (kern- en andere ultieme-) wapens gebruiken concreet maakt via haar constante (logistieke) voorbereiding op militaire consumptie.

The necessity of war is no longer in its execution, but in its preparation. Its preparation is economic war. (Virilio, 1983, p. 160)

³ * *Pure war*: "The preparation of war is what I call *Pure war*, war which isn't acted out in repetition, but in infinite preparation." (Virilio, 1983, p. 92)

Denken dat de gewapende vrede ophield met het einde van de koude oorlog heeft een onbewust-zijn naar de permanente oorlog en de 'techno-logic' tot gevolg waarmee de wereld zich constant verhoudt tot de meest efficiënte militaire productie (Virilio, 1983, p. 26). De tragedie van deze *techno-logica* is dat rationaliteit enkel nog wordt gedefinieerd in termen van efficiëntie en de technologie die dit moet bevorderen. Dit heeft niet enkel betrekking op militaire processen, maar ook op de samenleving die in dienst komt te staan van de logistiek van technologische ontwikkeling.

Technologische ontwikkelingen kunnen ook wel gezien worden als geciviliseerde militaire techniek, zoals reeds aangetoond door de sociale incorporatie van het internet en GPS. De militaire strijd om macht, die (vooral) op het gebied van snelheid wordt uitgevochten, vertaalt zich hierdoor naar een steeds snellere (conceptie van tijd in de) samenleving. Vandaar de dominantie van de logistiek, die efficiëntie, snelheid en daarmee macht moet waarborgen.

Het vallen van de Berlijnse muur – dat symbool staat voor het einde van de koude oorlog – en de vredesvieringen die dit als gevolg had, luiden een onwetendheid in omtrent de betekenis van dit technologisch, instrumentele proces. De samenleving is zich onbewust van de prijs die zij betaalt voor 'vrede'. Onbewust van het feit dat de afname van direct conflict en dreiging zich vertaalt in een samenleving die - zowel in economisch als in politiek aspect - in dienst komt te staan van de oorlogseconomie. Zo komt met de oneindige voorbereiding op oorlog, een oneindig uitstel van de samenleving (Virilio, 1983, p. 92).

The logistical revolution means, in short, that the civilian finds himself discriminated against in favor of a kind of crystallization of the scientific and the military. But under these conditions can we still say where the military begins, and where it ends? (Virilio, 1983, p. 24)

In zijn boek *Pure war* tracht Virilio dit militaire proces van afschrikking te duiden en legt hij de structurerende processen bloot die van kracht zijn binnen deze militaire logistiek en hoe deze ordening van tijd en ruimte resoneert in de ervaring van de wereld, de ervaring van intersubjectiviteit en de zelf-ervaring (Van Oenen, 2011, p. 205).

2.2 Snelheid

Virilio karakteriseert de samenleving als 'dromocratisch', zijnde een samenleving waarin de logica van de race domineert (Virilio, 1983, p. 47-48). Een van de kernconcepten in Virilio's analyse is snelheid. Virilio claimt namelijk dat snelheid macht is, en dat technologie als grootste versneller van onze samenleving daarmee de machtigste, meest structurerende kracht van de hedendaagse (Westerse) maatschappij is. Virilio analyseert aan de hand van het concept snelheid de mogelijkheden van het

waarnemende, lichamelijk ingebedde subject ('embodied cognition') gedurende de permanente en baanbrekende innovaties die volgden na de industriële revolutie. De technologische ontwikkelingen die volgden na de uitvinding van de stoommachine brachten immers een inherente versnelling van de wisselwerking tussen menselijke lichamen en de infrastructuren die hun leefwereld vormen (Van Oenen, 2011, p. 210; Virilio, 1983, p. 51). En dat, terwijl men tot aan de negentiende eeuw amper acceleratie heeft gekend. Samenlevingen waren voorheen gegrondvest op het reguleren van snelheid door te vertragen en af te remmen. Objecten en regels konden, vóór de technologische versnelling die startte met de industriële revolutie, nog ingezet worden als obstakels en blokkades voor versnelling. Hiervoor geeft Virilio vele voorbeelden van kasteelmuren tot bunkers, die ervoor bedoeld waren om de oorlog te vertragen en de ruimte bestendig te maken (Virilio, 1983, p. 12 & 50).

Then, suddenly, there's the great revolution that others have called the Industrial Revolution or the Transportation Revolution. I call it a dromocratic revolution because what was invented was not only, as has been said, the possibility of multiplying similar objects (which to my mind is a completely limited vision), but especially a means of fabricating speed with the steam engine, then the combustion engine. And so they can pass from the age of brakes to the age of the accelerator. (Virilio, 1983, p. 51).

Technologische innovatie wordt gedreven door de logica van de race doordat zij zich altijd conform de ratio van 'snelheidsefficiëntie' ontwikkelt. Vandaar dat technologische ontwikkeling kan worden geduid als inherent versnellend. Er is immers, sinds de industriële revolutie, nog nooit iets uitgevonden dat afremt (Van Oenen, 2011, p. 213). Hierdoor concludeert Virilio dat het huidige tijdperk gekarakteriseerd wordt door versnelling, maar wat betekent de versnelling van de infrastructuur van de leefwereld voor de waarneming van het lichamelijke subject?

Voor Virilio's begrip van de invloed van snelheid op het menselijk lichaam staat het besef centraal dat "[people] are limited in time, enclosed in duration as [they] are limited in space" (Virilio, 1983, p. 75). Ofwel, net zoals mensen in de ruimte door hun lichamelijke gebonden zijn aan bepaalde fysische wetten en natuurkrachten, zo zijn mensen ook door hun lichamelijk bewustzijn gebonden aan de tijd voor hun begrip van de leefwereld. Daarbij is het van belang te constateren dat Virilio het menselijk vermogen tot waarneming niet ziet als een apparaat dat alle stimuli uit de omgeving op een rijtje kan zetten en verwerken, maar veeleer als begrensde functionaliteit in de gegevensverwerking tussen geleefde wereld en het menselijk gesitueerde lichaam. Vanuit deze visie op cognitie- en bewustzijnsfilosofie is snelheid een constituerende invloed op de menselijke waarneming. Door de toegenomen snelheid van de wereld verandert dan ook de '*duration*' van de wereld, en daarmee de plaats van de mens in die wereld. 'Duration' moet hier begrepen worden als een historische tijdservaring die in het tijdperk van versnelling verandert van "...the extensiveness of time – of time

that lasts..." naar "...the instant, as if the end of history where the end of duration in favor of instantaneousness...", zoals ook Virilio constateert. (Virilio, 1983, p. 52).

Het menselijk bewustzijn functioneert volgens Virilio als een montage waarbij de manier waarop tijd is georganiseerd een invloed heeft op hoe de mens zijn omgeving ervaart (Virilio, 1983, p. 40-41). Daarbij is het belangrijk om te begrijpen dat het bewustzijn in zijn poging om de geleefde wereld te begrijpen geen continue factor is, maar veeleer gevormd wordt door de veranderende snelheid zoals we die ervaren in de relatie tussen lichaam en omgeving. Dit duidt Virilio aan als een "...displacement of unity (the notion of unity of continuity), onto the notion of fragment, of disorder." (Virilio, 1983, p. 41). Door de permanente versnelling van de samenleving doet de wereld zich steeds fragmentarischer voor aan het bewustzijn, dat nu om moet gaan met de onmiddellijkheid waarmee de wereld zich aan haar voordoet. Het is echter juist door de absolute versnelling dat het bewustzijn niet meer de kans krijgt om 'om te gaan' met de omgevingsstimuli: "Subliminal comfort multiplies the speed of consciousness – the speed of the vivacity of reflexion. This multiplication can be pleasant in relative acceleration, that is, within the boundaries of my consciousness; but these boundaries are very narrow, and if, as in certain cases of 'invasion of privacy,' someone should use speed to go beyond this, I am conditioned." (Virilio, 1983, p. 78).

Snelheid en bewust-zijn gaan dus maar tot een bepaalde snelheid samen. Het bewustzijn vormt zo een grens van wat mensen kunnen bevatten binnen de tijdsconceptie van de ruimte. De randen van het bewustzijn kunnen overschreden worden wanneer de relatieve versnelling naar een onbewust (te snel) niveau verplaatst, waarin het menselijk lichaam geconditioneerd wordt door de technieken die zij 'gebruikt'. De technologische innovaties en de *protheses* die zij vormen voor het menselijk lichaam zijn de voornaamste organisatoren van tijd voor de menselijke waarneming. De onmogelijkheid van het bewustzijn om alle gegevensstimuli te verwerken zorgt ervoor dat er een interactie tot stand komt die onderbewust plaatsvindt. Hier doelt Virilio op met het concept 'subliminal comfort', waarbij hij uitgaat van een onderbewuste relatie tussen technologie en het menselijk lichaam.

[Technological protheses] allow a kind of visual – thus physical – hallucination, which tends to strip us of our consciousness. Like the "I run for you" of automobile technology, an "I see for you" is created. (Virilio, 1983, p. 78).

Technologie organiseert tijd en put die tijd – door haar inherente versnelling – uit, en daarmee de materiële en immateriële infrastructuur en de menselijke lichamelijkeheid (Van Oenen, 2011, p. 210; Virilio, 1983, pp. 34-40). Wat deze onderbewuste en onbewuste interactie tussen menselijke lichamen en de infrastructuren waarin zij zich begeven betekent voor de vrijheid en autonomie van lichamelijke gesitueerde wezens

in een geautomatiseerde samenleving wordt in de komende deelhoofdstukken uiteengezet.

2.2.1 Snelheid en vrijheid

Er worden constant nieuwe tijdseenheden uitgevonden om de processen van technologisering en automatisering te beschrijven en te volgen, zodat duizendsten en miljardsten van één seconde geduid kunnen worden (Virilio, 1983, p.114). Dit is nogal een paradoxale onderneming: er worden tijdseenheden geconceptualiseerd voor een begrip van tijd in de geleefde wereld die niet waarneembaar zijn voor het bewustzijn. Toch helpen deze concepten voor een beter en concreter begrip van snelheid en versnelling. Een voorbeeld van techniek waarin deze tijdsaanduidingen van pas komen zijn machines die honderden tot duizenden frames kunnen vertonen per seconde. Bewegende beelden, tv-uitzendingen, streaming video-inhoud en zelfs smartphones gebruiken de standaard framesnelheid van 24fps en – ook al is er geen limiet vastgesteld in wetenschappelijk onderzoek – de bovengrens van cognitieve waarneming wordt geschat op 60fps. Het interessantste gebied zit juist boven de 60fps, waar mensen niet meer cognitief bewust waarnemen maar nog wel onderbewust.

If we go to five hundred images/second, to a million images/second (and there are already machines that allow this), we see nothing. Too much speed is comparable to too much light. It's blinding. (Virilio, 1983, p. 86)

Maar de wil om te versnellen tot deze tijdseenheden is er wel, de technologische ontwikkeling staat niet stil bij de gebondenheid van het bewust-zijn in tijd. Door de automatisering is er geen menselijke wil meer nodig die dit proces van versnelling aandrijft: "Dromocracy is no longer in the hands of men, it's in the hands of computerized instruments..." (Virilio, 1983, p.61). In de dromocratie staat men niet stil bij de onderbewuste, disciplinerende krachten die de technologische ontwikkelingen hebben op het menselijk lichaam en het bewustzijn. De vraag naar technologie en de daarmee verbonden inherente versnelling moet dus gesteld worden om de mogelijkheid van democratie te evalueren. Kunnen technologische automatisen en democratische fundamenten immers samen bestaan, of zijn deze incompatibel?

Virilio heeft een duidelijk technologisch gedetermineerde visie die bestempeld kan worden als fatalistisch. De mogelijkheid om binnen de technologische cultuur de omgeving te transformeren bestaat immers niet. De mens heeft niet de 'subjectieve energie om mogelijkheden om te zetten in actualiteit' – met Berardi's woordkeuze – door de geautomatiseerde relaties die de mogelijkheden die actualiteit kunnen worden reduceren tot dat wat binnen de logica van de race past (Berardi, 2019, p. 1-2; Van Oenen, 2011, p. 211-212). Dit gegeven laat Berardi besluiten dat de mens haar *potentie* – zijnde "...the condition that enables transformation – according to the will of a subject." – kwijt is en dat de tijd waar we nu in leven het tijdperk van impotentie is.

Volgens Virilio raken mensen juist door het concrete proces van versnelling hun vrijheid kwijt. Hij constateert dat de ideologie van de race - van technologie - de impliciete aanname volgt dat wanneer een optimale efficiëntie wordt bereikt en daarmee de ruimte in tijdseenheden tot niets wordt gereduceerd, de mens gelukkig zou zijn (Virilio, 1983, p. 72-73). Terwijl Virilio zelf tracht te laten zien dat: "The peak of speed is the extermination of space. The end of time is absolute deterritorialization." (Virilio, 1983, p. 77). Dit proces van deterritorialisering houdt in dat een territorium (ruimte) geïnfiltreerd wordt door een bepaalde kracht die bepaalde relaties en functies binnen die ruimte ontdoen, reterritorialisering houdt in dat die kracht dat territorium transformeert op zo'n manier dat het territorium in de belangen van de nieuw geïntroduceerde kracht gaan werken. Deterritorialisering en reterritorialisering kan men bijvoorbeeld terugvinden in het kolonialisme, waarin het implementeren van nieuwe productiemiddelen en slavenorganisaties de traditionele levensvormen van die culturen transformeerden naar de belangen van het Westen. Daarmee worden de initiële culturele systemen gedeterritorialiseerd en gereterritorialiseerd naar productieve krachten, ofwel geïntegreerd in het technologische systeem van het Westen.

Volgens Stiegler, die voortbouwt op de theorieën van technologische systemen van Bertrand Gille, moet men de evolutie van technologische systemen op een dergelijke manier bestuderen:

A Technical system constitutes a temporal unity. It is a stabilization of technical evolution around a point of equilibrium concretized by a particular technology. (...) The evolution of technical systems moves toward the complexity and progressive solidarity of the combined elements. (...) [The] globalization of such dependencies – their universalization and, in this sense, the deterritorialization of technics – leads to what Heidegger calls Gestell: planetary industrial technics – the systemic and global exploitation of resources, which implies a worldwide economic, political, cultural, social, and military interdependence. (Stiegler 1998, p. 31)

Techniek vormt daarmee niet slechts enkele technologische entiteiten die men in hun singulariteit kan bestuderen, maar veeleer een bepaalde technologische dynamiek, waarbij met toenemende mate elementen, die initieel niets met technologie te maken hebben, vertaald worden naar een geglobaliseerd technologisch systeem. Daarmee worden systemen met toenemende mate van elkaar afhankelijk. Wanneer Virilio stelt dat mensen door technologie met toenemende mate hun vrijheid kwijtraken, zou men dit specifiek kunnen duiden als uitkomst van een proces van integratie en complexiteit, ofwel de technologische dynamiek zelf, waarin keuzes die gemaakt worden altijd binnen de context van geglobaliseerde technieken plaatsvinden. De technologische dynamiek trekt zich daarmee als geheel los van die individuele keuzes.

De macht binnen geglobaliseerde technologische systemen wordt zelf gedeterritorialiseerd naar een integraal netwerk.

Hieruit blijkt hoe Berardi's concept van impotentie volgt uit het inherent versnellende, technologische systeem dat zich door haar integrale ontologie los maakt van de menselijke wil en haar keuzes. In een versnellend technologisch systeem ontstaat een complexiteit binnen alle vormen van processen die voortkomen uit de globalisering van techniek. De affectieve basis van de complexiteit en snelheid drukt zich uit in impotentie. Uit de poging om te ontsnappen aan de aangeleerde hulpeloosheid ontstaat populisme:

Hitler found his opportunity and his winning move consisted in urging Germans to identify as a superior race, not a humiliated class of exploited workers. This claim worked then and is working again now (...) many more small politicians of mediocre culture who smell the opportunity to win power by embodying the white race's will to potency in the wake of its decline. (Berardi, 2019, p. 40).

Berardi toont aan dat vormen van racisme ontstaan uit impotentie en marginalisatie, waar een technologisch proces aan voorafgaat. Uit de complexiteit van techniek die beschreven wordt, komt een impotentie die uitmondt in antidemocratische visies op hoe de wereld ingericht moet worden. Hiermee probeert Berardi aan te tonen dat wanneer men spreekt over fascistische bewegingen in de democratie, dat het geen contingente disrupties van functionerende democratische instituties zijn, maar ze zelf ontstaan uit de versnellende technologische systemen en de complexiteit waarbinnen de democratie daardoor functioneert. Een inherente negatie van democratie zit daarmee binnen het technologische systeem. Een beweging die dit expliciet benoemt en toelicht zijn de *'neoreactionaries'* (NRx), die in het volgende hoofdstuk behandeld zullen worden.

2.3 'Neoreactionaries'

'Neoreactionaries' (NRx) staan ook wel bekend als extreemrechtse accelerationisten. De neo-reactionaire beweging staat bekend om haar anti-democratische, anti-egalitaire, pro-eugenetische en technologisch gedetermineerde ideeën en is niet alleen de basis voor 'alt-right' politieke ideeën, maar ook voor de implementatie van deze ideeën via hooggeplaatste politiek strategen en vermogende investeerders als Steve Bannon en Peter Thiel (Burrows, 2018; Shephard, 2022). Snelheid en versnelling zijn het adagium van de 'neoreactionaries', die verder te karakteriseren zijn door hun 'oppositie tot democratie en het geloof in een naderende singulariteit waarin AI en andere biotechnologieën één worden met de mens' (Burrows, 2018).

Eén van de prominente figuren van het accelerationisme is Nick Land. Voor Land zit democratie niet in het slop, maar is de democratie het slop: “democracy consumes progress” (Burrows, 2018). Democratie is, volgens Land, niet een uitkomst van progressie, maar parasitair op technologische progressie. Democratie staat deterritorialisatie in de weg, het staat efficiëntie in de weg. In de visie van de NRx is de democratie een kortsluiting – dit noemen ze ook wel ‘noise’ – in de techno-logica die getransformeerd en overbodig gemaakt moet worden.

These technologies are part of a far greater assemblage directing us towards the singularity and a post-human future: As blockchains, drone logistics, nanotechnology, quantum computing, computational genomics, and virtual reality flood in, drenched in ever-higher densities of artificial intelligence, accelerationism won't be going anywhere, unless ever deeper into itself. (Burrows, 2018).

Het gaat hierbij om technische inventies binnen het systeem zelf die de democratie, de samenleving en de burgers kunnen ondermijnen. Een systeem van *exit* – als iemand het er niet mee eens is dan gaat diegene weg –, is immers efficiënter en meer versnellend. De inherente spanning van technologie komt hier naar voren.

As ideological battles have moved online and away from the traditional institutions of the ‘Cathedral’ the likes of Steve Bannon, Thiel and Freidman (all informed by NRx thinking) have invested in their own form of alt-right Gramscian politics. This is a world where Silicon Valley (white male) billionaires attracted to the ideologies of Ayn Rand curate the rise of the alt-right, the new populism, and the mainstreaming of, inter alia, misogynist, racist and fascist discourses, via the hyperstitious fables of NRx. This is the discourse of, inter alia, ‘post-truth’, the critique of expertise and online culture wars of various sorts. This is now an ideological struggle over articulating principles. (Burrows, 2018).

2.4 Telecratie

Paul Virilio's beschrijving van de dromologie biedt handvatten om de visie van de NRx te begrijpen. Volgens de ‘neoreactionaries’ moeten organisaties worden gedeterritorialiseerd zodat deze geen vertraging meer vormen en daarmee in dienst komen te staan van het efficiënte systeem. Dit proces kan men reeds terugzien in de commercialisering van de zorg, ofwel in de neoliberale praktijken waarin rationaliteit als efficiëntie wordt begrepen. De ‘neoreactionaries’ formuleren hiervoor zelfs het idee om de democratie te vervangen voor autocratisch bestuur gebaseerd op winst en efficiëntie:

The NRx alternative seems to be to, first ‘Retire All Government Employees’ (RAGE) in order to ‘reboot’ the economy, and second, to replace democratic

institutions with a CEO (or even a Monarch!). The resulting 'gov-corp' – a society run as a business – can then be regulated not via the voice of its citizenry – there will be no democracy – but via their ability to exit as consumers in a free market for states. (Burrows, 2018).

Technologische innovaties moeten de democratie ontdoen en transformeren op zo'n manier dat deze in dienst komt te staan van efficiëntie, in plaats van deze in de weg te staan door haar poging om te reflecteren. Precies dit proces van versnelling beschrijft Virilio als het gevaar van technologie en de bijkomende techno-logica. De inherente tendens van het technologische systeem om te versnellen staat immers haaks op het langdurige concept van tijd dat nodig is om te reflecteren op dit integrale systeem en de complexiteit die ze brengt (Virilio, 1983, p. 52).

De versnelling van dit technologische systeem en haar invloed op de democratie wordt nog duidelijker wanneer men bijvoorbeeld de motivatietechniek 'nudging' bekijkt en dan specifiek in combinatie met het politieke schandaal omtrent 'Cambridge Analytica'. Cambridge Analytica was een bedrijf dat aan de hand van datamining, data-analyse en algoritmes politieke propaganda voorschotelde aan het automatisch gegenereerde 'target audience'. Niet geheel toevallig was Steve Bannon één van de bestuursleden van dit bedrijf, dat later ten behoeve van de presidentiële campagne van Donald Trump werkte. De diensten die het bedrijf aanbiedt, die lopen van desinformatiecampagnes tot de gerichte beïnvloeding van kiezers passen immers precies in het straatje van de NRx.

De beïnvloeding van technologie op het menselijk lichaam uit zich, via technologische protheses, in affectiviteit. Deze notie van affectiviteit – die door Deleuze en Berardi wordt gedefinieerd als "the continuous variation of someone's force of existing" – verklaart het effect van de technologie als vormgevende kracht.

The statistical pre-emption implies two complementary actions: one is the recording of massive flows of data; the second is the adapting of the machine to the living environment and the reciprocal adaptation of the living, conscious organisms to the machine. [...] The future of the organism can be altered through the bio-technical or techno-social modifications. (Berardi, 2019, pp. 19-20)

Het technologische systeem manifesteert zich als kunstmatig neurale netwerk dat functioneert langs de lijn van de biologische neurale netwerken die de hersenen van dieren vormen (Berardi, 2019, p. 20). Dit werd ook duidelijk in Cambridge Analytica toen datamining, data-analyse en algoritmes de politieke voorkeur bepaalde en controleerde van 87 miljoen Amerikanen.

De 'onzichtbare' affecten passen dus de menselijke keuzecontext aan en maken zo van het reële het mogelijke: affecten worden door de permanente innovatie en versnelling van het technologische systeem enkel nog vertaald naar technologische uitbreidingen. De technologisering, en daarmee de versnelling, van deze affectieve relaties heeft dus gevolgen voor de houdbaarheid van politieke instituties. Dit fenomeen kan gedefinieerd worden als techno-facisme, dat het verband tussen technologie, versnelling, efficiëntie en hun destructieve effecten op democratische praktijken duidelijk maakt.

Democratische praktijken die gedeterritorialiseerd worden door het technologische systeem worden dus gevormd door affectiviteit en tijd. Wat duidelijk wordt is dat de fundamenteën van democratische praktijken berusten op een langdurig concept van tijd. Het technologische systeem brengt echter een inherente versnelling, die juist via affectieve relaties de mogelijkheid tot reflectie en besluitvorming wegneemt.

Trans-politics is the beginning of the disappearance of politics in the dwindling of the last commodity: duration. (Virilio, 1983, p. 34).

'Onbewust-zijn' lijkt daarmee het grootste *ongeval* te zijn van technologie en haar gegenereerde snelheid, maar elke technologische ontwikkeling veroorzaakt een ongeluk in Virilio's filosofie. De uitvinding van satellieten is de uitvinding van ruimtevuil, bijvoorbeeld. Wat centraal staat in Virilio's begrip van technologie is dat men technologische uitvindingen altijd moet zien als substanties met een negatieve kant (Virilio, 1983, p. 38). Abstract gezien, is technologische innovatie daardoor ook de doodsoorzaak van de democratie.

...unconsciousness is the aim of Pure War. We are taken by speed. Whence the unconsciousness of the accident, which I find so terrifying. (Virilio, 1983, p. 122).

2.5 Mens en technologie als 'interdependent concepts'

Het snelheidsconcept van Virilio inachtnemend kan gesteld worden dat voor Virilio 'politiek niets meer of minder is dan 'van versnelling veranderen''. (Van Oenen, 2011, p. 212) In een immer versnellende samenleving bevindt politiek zich enkel op cybernetisch niveau. Volgens Virilio zou de politiek moeten fungeren als een flitspaal, die de snelheid en mobiliteit van infrastructuur kan controleren en begrenzen. Op die manier zouden snelheid en versnelling gepolitiseerd worden tot een onderneming als democratische snelheid (Virilio, 1983, p. 35 & 68). Deze vorm van politiek kan echter alleen tot stand komen door te breken met de logistiek van de wedloop, wat in Virilio's fatalistisch technologisch determinisme enkel voorgesteld kan worden na een enorme catastrofe; ofwel een enorm ongeval (Van Oenen, 2011, p. 219).

De basis van deze claim is dat de menselijke waarneming en technologie volgens Virilio constitutief zijn geworden. Technologie is als het ware doorgedrongen in de

zintuigen (Van Oenen, 2011, p. 219). . Dit kwam reeds terug in het citaat: “They allow a kind of visual – thus physical – hallucination, which tends to strip us of our consciousness. Like the “I run for you” of automobile technology, an “I see for you” is created.” (Virilio, 1983, p. 78) waarin het effect van de technologische *protheses* beschreven wordt als de verwevenheid en onafscheidelijkheid van technologie en menselijke waarneming in de dromocratische samenleving. Ofwel de letterlijke internalisering van technologisering. Het is daarmee tijd voor het besef dat mens en technologie ‘*interdependent concepts*’ zijn. Ook Berardi duidt dit proces in zijn boek ‘Futurability’:

...we have witnessed a mutation of the molecular composition of the human and of the social organism. Technology has altered the composition of the chemical matter composing the atmosphere, of the semiotic substances composing the Infospheres, and finally of the psycho-cognitive modes of elaboration. (Berardi, 2019, p. 43-44)

Als de menselijke zintuigen gekoloniseerd worden door de technologie kan men niet anders dan concluderen dat ‘the medium the message’ is; de mens is “...eerder het product dan de zender of de ontvanger.” (Van Oenen, 2011, p. 214). Het is dan ook een contradictie wanneer mensen zich democraat noemen én zij pro-algoritmen zijn, want “the medium *is* the message”. Doordat het rekenproces van een algoritme snel is in relatie tot de menselijke cognitie is er immers geen *tijd* meer voor een democratisch besluit en het algoritme is zo ingeschreven dat zij de input en output bepaalt (Flisfeder, 2021, pp. 4-6). Algoritmes zijn niet representatief, maar werken in op het onderbewustzijn. Het medium, in dit geval het algoritme, structureert het verlangen en dit gaat vooraf aan de subjectivering, vooraf aan de menselijke waarneming (van het zelf) (Flisfeder, 2021, p. 5). Het algoritme, als een van de vooraanstaande techno-linguïstische automatismen, is een vorm van (commerciële) logistiek. Op economisch vlak is het een uitbuiting van ‘libinal desire’ en op politiek vlak een implementering van geopolitiek op ieder aspect van leven: “...de heerschappij door snelheid is immers een aspect van technologische natuurbeheersing.” (Van Oenen, 2011, p. 219).

The conditions for democracy are two (at least): freedom and effectiveness of political volition. Both have been dismantled. Since language has been subjected to the rule of the technic, and techno-linguistic automatism has taken hold of social relations, freedom has become an empty word, and political action has grown ineffective and inconsequential. (Berardi, 2019, p. 43).

3. De maakbaarheid van technologie; algoritmische zelforganisatie

Hoofdstuk 2 impliceert dat men, om de destructie van politiek tegen te gaan, gedwongen is om (de relatie tussen) politiek, techniek, economie, opnieuw te conceptualiseren. Dit hoofdstuk onderzoekt mogelijkheden daartoe aan de hand van twee filosofen: James Hughes en Bernard Stiegler en hun pogingen om reflectie, en daarmee democratie, terug te brengen in de technologische cultuur. Hughes ziet technologie als instrumenteel, terwijl bij Stiegler reflectie aan dat begrip van technologie voorbij moet gaan en technologie in haar ambivalentie gevat moet worden om daarmee nieuwe modaliteiten van techniek uiteen te zetten waarin reflectie een toekomstprojectie kan bieden die haaks staat op de generationaliseerde efficiëntie als logica van de techniek. Aan de hand van Virilio's concept van 'het ongeval' kan daarbij een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen (filosofische) theorieën die wel of geen gehoor geven aan de ontologische significantie van techniek en daarmee een onderscheid tussen theorieën die ons wel of niet kunnen losmaken van het dromologische proces van permanente innovatie en versnelling.

3.1 Technologie als onmacht én macht

James Hughes is zich evenals Virilio bewust van de technologische automatisering en versnelling van de samenleving. Hughes onderschrijft de these dat de wereld technologisch gedetermineerd is, maar dat betekent niet dat hij meegaat in de fatalistische consequenties die Virilio aan deze premisse verbindt. Er zijn volgens Hughes – en andere filosofen van de technologie die deze maakbaarheidsgedachte delen – immers mogelijkheden om democratie te incorporeren en te waarborgen in de technologische cultuur. Hiervoor is het belangrijk de concrete manifestaties van die technologische cultuur te duiden om te kunnen begrijpen hoe deze processen gedemocratiseerd kunnen worden. Hughes doet daar in zijn artikel '*Algorithms and posthuman governance*' een poging toe. In dit artikel stelt Hughes dat het juist algoritmes zijn die de toekomst van (de) mensheid veilig kunnen stellen van de "accelerating threats from technological innovation." (Hughes, 2017, p.166). Algoritmes zijn volgens Hughes de belichaming en automatisering van bureaucratieën die aan de ene kant de snelheid – en het gevaar – van technologische innovatie vormgeven, maar aan de andere kant ook de enige remedie vormen tegen de technologisering en automatisering van de samenleving door deze te laten besturen door algoritmes, waardoor de snelheids-discrepantie (tussen menselijke waarneming en algoritmes/geautomatiseerde relaties; temporaliteit en snelheid) teniet wordt gedaan. Dit beeld van technologie, als zowel gif als medicijn, komt ook terug in het werk van Stiegler wat later in dit hoofdstuk besproken zal worden.

Hughes beschrijft drie elementen die hij essentieel acht voor een democratie die kan voldoen aan de snelheid van de technologische cultuur: '*Automated Sousveillance*', '*Automated Democratic Engagement*' en '*cyborg citizens*' (Hughes, 2017, p. 175). Deze elementen komen ruwweg neer op het creëren van een algoritmische controle van

volksvertegenwoordigers en politiek beleid, een geautomatiseerde aanzet voor individuele participatie via voelbare/lokale interesses en een technologisering/automatisering van het menselijk lichaam (Hughes, 2017, pp. 175-178). Hughes breekt daarmee met conservatieve visies over authenticiteit die tot uiting moet komen in democratieën, maar daarbij velt Hughes misschien iets te snel zijn oordeel over wat techniek precies is. Hughes heeft een impliciete ontologie met betrekking tot technologie – wat een verdere uitbouw is op de Westerse metafysica – waarin alleen iets gedacht kan worden als het calculeerbaar is en daarmee veronderstelt hij dat alle vormen van interacties waar de democratie uit bestaat in meetbare termen gevat kunnen worden. Dit is computationeel realisme. Democratie raakt op deze manier verstrikt in gedetermineerde, technologische structuren. Politiek wordt hiermee een kwestie van politieke wil, zonder een ontologische vraag te stellen, zonder te reflecteren. In dit hoofdstuk zal de comptabiliteit van technologie –wat beide denkers daar onder verstaan – en democratie nader onderzocht worden door Hughes en Stiegler tegen elkaar af te zetten aan de hand van Virilio.

De noodzaak voor een herconceptualisering van democratie vindt Hughes in de ondermijning van democratie door de structurering van het menselijk lichaam en haar waarneming: “...the use of big data and nudge algorithms to shape citizen behavior in both democracies and authoritarian states is inevitable, a prospect Karen Yeung dubs “hypernudging” (Yeung 2017). For instance, in their analysis of Russia’s use of computationally deployed fake news and Twitterbots in the 2016 U.S. election, Woolley and Guilbeault (2017) suggest that big data hypernudging is already undermining democratic institutions.” (Hughes, 2017, p. 175). Het enige antwoord op deze accelererende disciplinerende staat die deze machtsstructuren op algoritmische snelheid democratisert.

...the algorithmic state can be increasingly in charge of equitably distributing postcapitalist abundance, replacing market mechanisms with democratic planning. Indeed, as we face threats posed by accelerating technological innovation, from climate change and bioterrorism to emergent self-willed artificial intelligence, only an algorithmically enhanced democracy can secure our future. (Hughes, 2017, p. 179)

Net als James Hughes is Bernard Stiegler een filosoof die de relatie tussen mens en technologie tracht te herdenken. Beide denkers affirmeren de visie dat de mens technologie gebruikt maar dat tegelijkertijd ook de mens door technologie gebruikt wordt. Hier gebruikt Stiegler het concept *pharmakon*, waarmee hij aanduidt dat technologie zowel gif als medicijn kan zijn. Digitale netwerktechnologieën, zoals algoritmes, kunnen volgens Stiegler fungeren als *pharmakon* (Stiegler, 2014, p. 15). Dat wil zeggen dat die technologieën die nu verantwoordelijk zijn voor de destructie en reductie van het *geestestechnische milieu* en de infrastructuur ook het sociale milieu kunnen steunen als “emancipatoire en potentialiserende ‘geestestechnologieën’” (Stiegler, 2014, p. 17). De kracht van dit concept *pharmakon* zit hem in de ambiguïteit

die zij belichaamt. Deze ambiguïteit onttrekt zichzelf aan de duale, metafysische opposities van goed en slecht doordat ze een onbepaaldheid vertegenwoordigt die de mens verplicht om de gehele metafysica opnieuw uit te vinden. Om met Derrida te spreken, de “absentie” te kunnen denken. Deze differentiatie vinden we reeds terug in Donna Haraway’s *cyborg* en in het symbool van de + in de lhbtqi+-beweging, waarin de onbepaaldheid van alle mogelijke manifestaties verborgen zit (Haraway, 1985; Žižek, 2020). Niet geheel toevallig leent Stiegler ook het concept *différance* van Derrida. *Différance* is de conceptuele uitwerking van iets dat zich aan het radicale monisme van het systeem onttrekt. *Différance* staat voor verschil en vertraging van betekenis en is door het creëren van een nieuw woord en een nieuwe betekenis tegelijkertijd een manifestatie van dit conceptuele verschil.

In zijn systeemanalyse gaf Virilio reeds aan hoe de technologie alles onderhevig maakt aan haar inherente versnelling, zonder daarin enigszins mee te bewegen met de maakbaarheidsgedachte dat technologische ongevallen niet onvermijdelijk zouden zijn. Toch tracht Stiegler hier een delicaat onderscheid in te maken, waarvoor de incorporatie van concepten als *pharmakon* en *différance* essentieel is. Stiegler beargumenteert dat techniek, ondanks haar technologisch determinisme, ook een buitenkant kent aan het proces versnelling waarin *différance* te vinden is. Ofwel, via de technologie zou ook gebroken kunnen worden met de systemische zorgeloosheid om van snelheid en efficiëntie tot nieuwe vormen van bestaan te komen (Stiegler, 2014, p. 11). Stiegler wil met dit begrip *différance* laten zien hoe leven, zodra het technologisch is, een nieuwe dimensie opent in kennis en menselijk ervaring, door toegang te verschaffen tot een alternatieve horizon van ervaring die hiermee geopend wordt. Hiermee zet hij de deur open voor een hervorming van de politieke structuur waarin reflectie, door middel van vertraging, gerealiseerd kan worden zonder de onvermijdelijkheid van technologische determinatie te ontkennen. Met deze concepten kan Stiegler dus de buitenkant denken in een zelf-referentieel, dromologisch systeem waarin alles wordt gerelateerd aan snelheids-efficiëntie, waarin alles in dienst staat van het systeem zelf.

3.2 De ontologische significantie van techniek

Hoewel de beweringen van Hughes en Stiegler op het eerste oog meer op elkaar lijken dan van elkaar verschillen, is er toch een fundamenteel verschil te ontdekken. Hiervoor is het essentieel om terug te denken aan Virilio en zijn analyse van technologie als systematische, inherente versneller van de materiële en immateriële infrastructuur, het menselijk lichaam en de tijd. Virilio “benadrukt de onvermijdelijkheid van de ‘ongelukken’ die moderne fysieke en virtuele technologie teweeg zullen brengen.” (Van Oenen, 2011, p. 211). Als in dit licht teruggekeken wordt naar de voorstellen van Hughes en Stiegler voor een conceptualisering van technologische, of algoritmische, democratie, dan slaagt Stiegler er beter in om het ongeluk te denken dan Hughes.

Het is essentieel om te beseffen dat voor een technologisch deterministische maakbaarheidsgedachte technologie gedacht moet worden als substantie die zowel de techniek als het ongeval omvat. Virilio beschreef dit reeds in *Pure war*: “I believe that from now on, if we wish to continue with technology (and I don’t think there will be a neolithic regression), we must think about both the substance and the accident – substance being both the object and its accident.” (Virilio, 1983, p. 38). Als Hughes algoritmen neemt als ‘*tabula rasa*’ die mensen zelf zouden kunnen beschrijven dan neemt hij daarmee een humanistisch standpunt in dat de neutraliteit van het medium aanneemt én vergeet de techniek én het ongeval als één te denken. Terwijl, pas als technologie als substantie gedacht kan worden die ook het ongeval omvat, wanneer het niet meer als neutraal object beschouwd wordt, een poging gedaan kan worden om democratie te herconceptualiseren. Hughes vergeet dus de vraag naar de techniek te stellen, doordat hij nog steeds denkt dat er een mogelijkheid is om technologie te sturen. Hiermee neemt hij een humanistische positie in. Het medium is echter niet iets neutraals zoals Hughes dat voorstelt, het is veeleer “the medium is the message”, zoals Flisfeder eerder opmerkte.

Every successful and persuasive form of communication must, in other words, take into consideration the form in which the medium organizes and structures our desire. If it is too direct then it misses its mark. The only way for it to succeed is by anamorphically curbing the space through which we are lured by our desire. It must activate our desire so that we come to search out its object ourselves. In other words, every medium of communication bears witness to the “algorithm” of our desire...” (Flisfeder, 2021, p. 5).

Het medium structureert en gaat vooraf aan subjectivering. Het algoritme gaat dus vooraf aan representatie en bij het onderzoeken van een medium als het algoritme is het belangrijk om te zien hoe het medium verlangens structureert, hoe het medium de mens structureert. Met Hughe’s idee dat mensen ‘gebruik maken van *big data* en *nudge* algoritmen’ – en daarmee zijn isolatie van ‘*big data*’ uit het systeem waaruit zij ontstaan – ondermijnt hij het ontologische, constituerende zijn van de technologie. De cybernetica, of techno-logica, heeft geen boodschap aan politieke wil, wat Hughes wel veronderstelt. Cybernetica is immers niet iets dat door mensen gedreven wordt. Het enige wat het technologisch, dromologisch systeem doet is zichzelf produceren, het staat niet in dienst van mensen maar alleen in dienst van het systeem zelf: het is zelf-referentieel. Het is daardoor moeilijk, al dan niet onmogelijk, om het algoritmische proces te onderbouwen vanuit een narratief of bepaalde waarden omdat alles binnen systemen plaatsvindt die zelf-referentieel zijn. Het gaat niet om universele progressie maar om de particuliere optimalisatie van systemen, de constante versnelling van systemen.

We must land on the technological continent, and stop believing it’s a tool, an instrument for our use, which we can do with as we like. (Virilio, 1983, p. 133)

Binnen de systeemlogica van versnelling, progressie en efficiëntie zijn mensen zich onbewust van het ongeval (Virilio, 1983, p. 122). Stiegler brengt met het gebruik van *différance* een mogelijkheid om tot de ambiguïteit van het systeem te komen. *Différance* is een vorm van verschil en vertraging: ‘*difference*’ en ‘*deferral*’. Hiermee probeert Stiegler te nuanceren dat algoritmes alleen ‘gebruikt’ kunnen worden als de gehele geschiedenis en werking van technologie opnieuw gedacht en uitgevonden worden. Technologische protheses moeten niet behandeld worden als dingen die er zijn en daardoor kunnen fungeren als gereedschap, maar eerder als entiteiten waarvan de gehele wetenschap die eraan voorafgaat herdacht moet worden. Stiegler oppert in zijn boek *The Neganthropocene* een geopolitiek van technologie die bestaat uit de decentralisatie van technieken, waarbij de lokale situering van deze processen een langdurige conceptie van tijd tot stand kan brengen; ook wel te begrijpen als vertraging (Stiegler, 2018, pp. 129-132). Dit kan door lokale waarden en vormen van bestaan te creëren die los staan van efficiëntie. Een theoretische herconceptualisering van cybernetica moet verschil daarvoor als het ware functioneel kunnen programmeren.⁴ *Différance* houdt dus in dat er elementen zijn die niet vertaald kunnen worden naar de input en output van het systeem waardoor verschil en vertraging tot stand komen door de differentiëring en daarmee disruptie van het zelf-referentiële systeem.

In de poging om technologie in te zetten – ofwel te gebruiken – maakt Stiegler een onderscheid tussen adoptie en adaptatie: “bij adoptie gaat het om de creatieve toe-eigening van technische innovaties en om de uitvinding van nieuwe vormen van individueel en collectief bestaan op basis daarvan. De huidige kapitalistische, winstgedreven innovatie frustrereert adoptie doordat ze de samenleving dwingt tot adaptatie, dat wil zeggen tot aanpassing aan de output van de kapitalistische industrie.” (Stiegler, 2014, p.11). Het gebruiken van technologie is hierdoor volgens Stiegler (in de huidige technologische cultuur) alleen mogelijk in de vorm van adaptatie, doordat adoptie – het herdenken en herconceptualiseren van technologie – onmogelijk wordt gemaakt door de systemische reductie van die mogelijkheid door het kapitalisme dat technologische ontwikkeling permanent onderwerpt aan versnelling en winstmaximalisering (Stiegler, 2014, p. 11).

3.3 Transductiviteit -> *différance*

Mensen en techniek zijn verbonden in wat Stiegler, in navolging van Gilbert Simondon, een transductieve relatie noemt. Transductiviteit refereert naar een dynamiek waardoor energie geactualiseerd wordt, wat door het technologische systeem nu veelal via snelheid gebeurt (De Assis, 2017). Deze transductieve relatie bestaat uit het bio-anthropo-logische en het techno-logische, die als twee affectieve dynamieken de transductieve relatie vormen. Dit is bijvoorbeeld terug te vinden in het

⁴ Yuk Hui bedenkt hiervoor de notie ‘*technodiversity*’.

kunstmatige neurale netwerk zoals dat eerder door Berardi beschreven werd, waarin stimuli uit de technische omgeving inwerken op het neurale netwerk van de mens.

Met de erkenning van een transductieve relatie – “a relationship whose elements are constituted such that one cannot exist without the other” – tussen mens en techniek, ofwel de erkenning van de ontologische significantie van techniek, wordt een eerste stap gezet om tot vertraging te komen doordat zij een mogelijkheid tot reflectie biedt op dat structurerende systeem, waarmee technologie op zich opnieuw gedacht kan worden (Stiegler, 2009, p. 2). Bij een ontkenning of misvatting van deze ontologische wederkerigheid, kan enkel tot adaptatie gekomen worden doordat het meegaat in de dynamiek van het dromologische systeem (doordat het denkt gebruik te kunnen maken van techniek) en het op deze manier enkel bevordert, uitbouwt en versnelt. Hughes algoritmische tegenmacht is daarmee eerder een vorm van ‘accelerationisme’, waarbij het ondemocratische algoritme wordt “geëmancipeerd” door betere algoritmische representatie terwijl mensen daarin alleen maar meer en meer gemedieerd en gekoloniseerd worden door de technologische cultuur. Het is dus geen democratische, algoritmische ‘tegenmacht’, maar veeleer een versnelling van de dromocratie.

Hughes verliest in zijn humanistische benadering van technologie de mogelijkheid om recht te doen aan het technologisch determinisme zoals Virilio dat uiteenzette. Door technologie/algoritmen als neutraal medium voor te stellen en in te willen zetten – hij stelt uiteraard niet dat ze dat nu al zijn – laat Hughes in tegenstelling tot Stiegler zien dat hij geen concept van ‘ongeval’ in zijn filosofie van de technologie incorporeert. Hughes benadert de technologische substantie, het medium, het algoritme niet als iets dat *altijd* drager is van ‘het ongeluk’. Zijn poging om de technische innovaties toe te eigenen zal dan ook, wederom, eindigen in adaptatie in plaats van adoptie. Daarmee vervaagt de mogelijkheid om zich tot de buitenkant van het systeem te verhouden. Bij Stiegler vindt men dit concept ‘ongeval’ wel terug, doordat Stiegler technologie niet ziet als iets dat door mensen eenzijdig gebruikt kan worden, maar eerder als iets dat in een wederkerige relatie staat met de mens. De erkenning van deze ontologische dimensie rijmt met Virilio’s opvatting van technologie als zowel object als ongeval in dat het de ambivalentie weerspiegelt van technologie én de negatieve kant van technologie als deel van de technologische substantie denkt. Stiegler doet dit door duidelijk te maken dat de mens een technisch wezen is en stelt daarbij de vraag wie de ‘who’ is en wie de ‘what’ is als men kijkt naar de relatie tussen mens en technologie.

That which anticipates, desires, has agency, thinks, and understands, I have called the who. The supplement to the who, its prosthesis, is its what. The who is nothing without the what, since they are in a transductive relation during the process of exteriorization that characterizes life; that is, a process of

differentiation by which life proceeds by other means than life. (Stiegler, 2009, p. 6-7)

Doordat Stiegler de constituerende relatie tussen mens en techniek onderschrijft kan hij een conceptualisering maken van de toe-eigening van technologie zonder daarin het technische medium als neutraal object te beschouwen. Stiegler denkt "het ongeval" door Heideggers concept "*Gestell*" concreet te maken als niet-biologische organen – de technieken – die de materiële en immateriële infrastructures, de tijd en de menselijke lichamen organiseren. Het ontstaan van die kunstmatige, niet-biologische organen traceert hij terug naar de *externalisering* van het geheugen via objecten (gereedschap) welke over tijd de overdraagbaarheid en cumulatie van informatie mogelijk maken en daarmee de constitutieve werking van de techniek op de vorming van subjectiviteit, op de vorming van de mens (Stiegler, 2009, p. 4). De transductieve relatie vertaalt zich dus als de uitwisseling van twee entiteiten die elkaar vormgeven in een wisselwerking.

Dit proces is wat Martin Heidegger reeds probeerde te duiden in zijn essay 'The question concerning technology' toen hij een sturende kracht beschreef, zijnde 'Gestell', die de mens zijn systematiserende, calculerende en exploitieve kijk naar de natuur oplegt: "Yet precisely because man is challenged more originally than are the energies of nature, i.e., into the process of ordering, he never is transformed into mere standing-reserve. Since man drives technology forward, he takes part in ordering as a way of revealing. But the unconcealment itself, within which ordering unfolds, is never a human handiwork, any more than is the realm through which man is already passing every time he as a subject relates to an object." (Heidegger, 1977, p. 18). De creatieve toe-eigening van technische innovaties kan dus alleen werken wanneer technische innovaties zo herdacht en uitgevonden worden dat ze buiten het proces van versnelling kunnen bestaan, buiten de organisatie van tijd van de 'onverhuldheid waarin de mens als subject naar de objecten toe gericht is'; affirmerende dat mensen en techniek zich in een transductieve relatie verhouden (Heidegger, 1977, p. 18).

Er is dus een mogelijkheid om democratische politiek te voeren binnen technologisch determinisme, maar enkel door de relatie tussen democratie en technologie opnieuw te conceptualiseren. Technologische innovaties moeten daarin echter niet behandeld worden als iets dat er is en gebruikt kan worden, maar het gehele technologische proces van efficiëntie dat eraan voorafgaat moet herdacht worden. De gehele oorlogsmachine moet herdacht worden. In de conceptualisering van technologische, democratische zelforganisatie is het essentieel om technologie niet als neutraal medium te beschouwen dat gebruikt kan worden, maar altijd te blijven zien als iets dat gebruikt kan worden, maar de mens tevens gebruikt. Het lukt Stiegler, in tegenstelling tot Hughes, om het concept 'ongeval' van Virilio te denken in zijn oriëntatie op de mogelijkheden voor technologische zelforganisatie. Hiermee doet hij

recht aan de ontologische werkelijkheid van technologie en haar constituerende rol voor het menselijk lichaam. Enkel door de vraag naar de technologie te stellen aan de hand van 'het ongeval' kan een poging gedaan worden om technologie en democratie zo te organiseren dat deze weer tijd voor menselijke rationale, reflectie en besluitvorming kunnen omvatten.

3.4 Democratie als toekomstprojectie

Stiegler diagnosticeert politiek, in navolging van Virilio, als gestructureerd in en door "real time" (Stiegler, 2009, p. 122). In 'real time' is alle mogelijke vertraging verwijderd en dat resulteert in een 'non-reflexieve reflexiviteit' (Stiegler, T&T2, p. 122). Ofwel, een geautomatiseerde onmiddellijkheid. De vraag omtrent technologie is daardoor "no longer a matter of technics in time, but rather of technics as time, as the constitution of time." (Stiegler, 2009, p. 8). In dit proces van deterritorialisering worden de mogelijkheden voor reflectie, besluitvorming en discussie en daarmee de mogelijkheid voor democratie gedecimeerd. Het technologische systeem verstoort en transformeert de democratie. Om een houdbare staatsvorm te kunnen implementeren moet de verhouding tussen techniek en tijd opnieuw gedacht worden om zo de politieke structuur te veranderen. Met de these dat mensen inherent technische wezens zijn die daardoor altijd in een transductieve relatie staan tot elkaar wordt een eerste stap genomen voor de conceptualisering van technologie als techniek dat een systeem vormt met een eigen dynamiek. Een conceptualisering die essentieel is om uit de politieke structuur van "real time" te ontsnappen, de buitenkant van het systeem te denken en snelheid te democratiseren.

Door de nadruk te leggen op hoe techniek verschil verschaft wil Stiegler onderstrepen hoe het negeren van de ontologische significantie van techniek tot onverschilligheid leidt. Die onverschilligheid komt naar voren in de conceptualisatie van algoritmische democratie bij Hughes. "Het ongeval" dat Virilio reeds beschreef biedt mijns inziens een handvat om dit te analyseren: "we must think about both the substance and the accident – substance being both the object and its accident. The negative side of technology and speed was censored." (Virilio, 1983, p. 38). Om te ontsnappen aan de censuur en het onbewust-zijn van technologie en recht te doen aan de ontologische significantie van techniek moet technologie gedacht worden als constituerende kracht. De mens en technologie als '*interdependent concepts*'. Hughes ziet techniek echter als middel tot doel, waarmee hij technologie reduceert tot object voor ons gebruik dat geen eigen dynamiek kent. In zijn poging om democratisch engagement te accelereren – het incorporeren van techniek – berust hij zijn claim op dat er een buitenpositie is binnen het technologische systeem. De fundering voor deze aanname, dat de mens niet meegesleept zou worden in het proces van versnelling net zoals de 'neoreactionaries' voorstellen, ontbreekt. Hiermee verzuimt Hughes de techniek én het ongeval als één te denken. Democratie is veeleer een kwestie van verschil creëren en limieten stellen aan efficiëntie, dat zien we wel terug bij Stiegler.

De incorporatie van “het ongeval” in de formulering van een theorie voor de creatieve toe-eigening van technische ontwikkelingen/innovaties is onmisbaar voor het differentiëren van een zelf-referentieel, dromologisch systeem. Enkel door “het ongeval” te denken als deel van de techniek, kan men de buitenkant van het systeem denken en hierin een mogelijkheid creëren om technologie op een adoptieve manier toe te eigenen. Middels de daaruit voortvloeiende herconceptualisering van democratie en technologie kan het proces van deterritorialisering geremd worden middels de vertraging en democratisering van snelheid, die democratische fundamenteën als reflectie en deliberatie laat herrijzen in de politieke structuur van technologisch gedomineerde samenlevingen. De logistiek en calculeerbaarheid van het dromologische systeem zorgen nu voor haar versnelling en geslotenheid. Het concept *différance* kan de openheid aantonen die het gesloten, zelf-referentiële systeem tracht te verhullen en tracht te sluiten door de elementen te vinden die niet calculeerbaar zijn – die voorbijgaan aan calculatie en determinisme. Een geopolitiek van technologie en decentralisatie van technieken eisen een technologische *epistēmē* die zich losmaakt van het calculeerbare en het dromologische en zo doorgang biedt aan een concept van leven en haar niet-calculeerbare toekomst. *Différance* staat in die zin centraal bij Derridas notie dat democratie ‘à venir’ is (Derrida, 2006, p. 104). De democratie is immers niet aantoonbaar en positivistisch, maar bestaat alleen als *potentialiteit* die zich in de toekomst kan begeven als differentiële notie. Het concept van het oncalculeerbare, als *différance*, als de buitenkant van het systeem, kan een voorbeeld geven van wat het democratische project in kan houden in tijden van complete calculatie en dromologie. *Democratie is différence.*

4. Conclusie:

Dit essay stelt de vraag hoe traditionele democratische praktijken zich verhouden tot technologie en onderzoekt of er een mogelijke manier is om de relatie tussen democratische politiek en techniek opnieuw te denken. De fundamenteën van democratische praktijken berusten op een langdurig concept van tijd. Dialoog, reflectie, discussie, communicatie en de publieke sfeer. Deze worden onmogelijk gemaakt door een technologische constitutie van tijd waarin versnelling via techniek een tijdsperceptie van onmiddellijkheid veroorzaakt. Democratie verdwijnt in de snelheid en automatisering van technologische ontwikkelingen die zich door de permanente innovatie meester maken van het leven op aarde. Virilio's diagnose van de politiek als 'trans-politics' resoneert in het einde van de traditionele noties van democratie die zijn gebaseerd op dialoog en reflectie. Er is letterlijk geen tijd meer voor reflectie, geen tijd meer voor democratie in die zin dat het publiek niet in staat is deel te nemen aan het politieke debat dat nodig is voor de reflectie op, en transformatie van, hun eigen bestaansvoorwaarden. De reflexieve geautomatiseerde (techno-linguïstische) infrastructuren voltrekken zich in tijdseenheden die zich onttrekken aan de randen van het bewustzijn waardoor het menselijk lichaam democratisch geconditioneerd is. Politiek vindt in de democratische praktijken plaats met steeds geringere vertraging en daardoor op onbewust niveau (Virilio, 1983, p. 114-118). Het tij keren kan volgens Virilio enkel na een catastrofe, een massaal ongeval. Maar of die mogelijkheid om uit de houdgreep van overmatige snelheid te ontwringen echt bestaat kan in het licht van catastrofes als de corona pandemie en klimaatverandering betwijfeld worden. De dromocratie lijkt erin te slagen om deze ongevallen binnen het technologische systeem te houden door de causaliteit van het ongeval en het dromologische systeem te ontkennen en in dergelijke 'crisisituaties' als pandemieën en klimaatrampen geen structurele veranderingen door te voeren maar enkel oplossingen die verdere adaptatie en intensivering van het kapitalistische, dromologische en militaire systeem bevorderen door te voeren. Hoewel vaccinaties, zoals eerder aangehaald, vaak als pleidooi vóór technologie worden gezien is deze techno-fix veeleer een verdere facilitering van het systeem doordat ze geen structurele stappen ondernemen tegen ontbossing, agri-business en de globale logistiek van het technologische kapitaal (Schinkel, 2021, p. 43, 54, 116, 123, 124, 159). Evenals bijvoorbeeld schijfremmen, is zo'n technologische innovatie die ogenschijnlijk lijkt af te remmen – verschil lijkt te creëren – in wezen een verdere versnelling en homogenisering van het technologisch-kapitalistisch systeem. Het gaat daarbij dus niet om de reflectie op – en de isolering van – één technologische uitvinding, maar veeleer om die uitvindingen te zien binnen de continuïteit van het integrale, technologische systeem. Covid is daarbij een expliciet voorbeeld van *différance*, iets dat onberekenbaar is en niet gevat kan worden in termen van efficiëntie. In de dromologische samenleving is men verleerd om vanuit een ecologisch perspectief – iets dat de technologische singulariteit van efficiëntie ontgaat - de wereld te benaderen.

Het komt erop aan de pandemie niet als een middels een techno-fix (vaccinatie) afgesloten geschiedenis te zien, maar als aanleiding om nogmaals urgente vragen te stellen over de kapitalistische productiewijze (Schinkel, 2021).

In deze door technologie gedomineerde ruimte en tijd vormen algoritmes – en andere technische protheses – de reïficatie van geïmplementeerde geopolitiek. Technologische natuurbeheersing, snelheid, maakt van het medium de boodschap: “the medium is the message”. Het medium is niet neutraal, maar bevat een ingeschreven structuur die medebepalend is voor de boodschap die mensen aan technologie, het medium, proberen te geven. De logica van het systeem bepaalt dus niet enkel output, maar ook de input doordat zij deel is geworden van de menselijke waarneming of zoals Stiegler stelt door haar transductieve relatie die mede constituerend is voor de mens. In deze dromologische ontwikkeling is het niet langer mogelijk om van democratie te spreken, ‘telecratie’ of technocratie zijn immers geschiktere namen voor de politieke structuur van de huidige samenlevingen; geopolitieke verhoudingen gevormd door technologie en logistiek. Democratie kan daarin begrepen worden als een negatief dialectisch proces van de staat waarin de staat zichzelf ondermijnt doordat ze door middel van democratie de macht bij het volk tracht te leggen, maar zichzelf daarmee uitput door de technologische cultuur die de lege stoel van “het volk” bezet. “...the state no longer has any guarantee of being its own master.” (Stiegler, 2009, p. 107). Door die non-politieke vorm van democratie, die nu gedomineerd wordt door deze logica, wordt het burgers nagenoeg onmogelijk gemaakt om de buitenkant van het systeem te denken en daardoor onmogelijk om zich democratisch/emancipatoir te verhouden tot de krachten die haar structureren. Democratische metaalmoeheid is daarmee niet alleen een gebrek aan wil of een uiting van vermoeidheid, het is ook de bio-politieke africhting van mensen conform het versnellings-efficiëntie ratio van technologische ontwikkeling. De technologische determinatie van mogelijke manifestaties van het denken en handelen maakt burgers onbewust en onwetend van het ongeval, dat zich uiteindelijk uit in de oneindige opschorting van de samenleving.

De structurele onderwerping aan de markt en het imperatief van winstmaximalisatie bij Stiegler en Virilio’s diagnose van de oorlogsmachine beschrijven beide het proces van permanente, accelererende efficiëntie en het onbewust-zijn en de onmogelijkheid, door technologisch toedoen, om je als mens los te maken uit die houdgreep. De technologische gedetermineerdheid van de toekomst kan daarin, zoals eerder aangegeven, het best begrepen worden aan de hand van Berardi. Hij beschrijft in zijn immanente metafysische conceptualisering van de wereld over *futurability*: “Futurability refers to the multidimensionality of the future: in the present a plurality of futures is inscribed.” (Berardi, 2019, p. 21). In al die mogelijke werelden die er in de toekomst zouden kunnen bestaan, bestaat die ene die door de macht van de dromologische wedloop – de techno-linguïstische automatismen, algoritmen en netwerktechnologieën – geherimplementeerd wordt via adaptatie. Die ene toekomst

waarin permanente versnelling ervoor zorgt dat alles onderhevig is aan het imperatief van winstmaximalisatie en oorlogslogistiek. Techniek is de conditie waaronder *computatie* tot stand kan komen. Dit zorgt voor de impotentie van het 21-eeuwse subject, is de aanleiding voor haar democratische metaalmoetheid en de doodsteek voor het functioneren van de democratie. Mensen verliezen de (geschiedenis en daarmee de) mogelijkheid om zich te verhouden tot hetgeen dat niet aanwezig is; de absentie, de buitenkant, de *différance*. Dat wat niet in de logica van het systeem past.

Thought in this way, **the real becomes the possible**, not the other way round – and as we shall see, this issue is at the heart of the biological synthesis. (Stiegler, 2009, p. 125).

Door Stiegler's filosofie van de techniek te hanteren – die via het 'ongeval' de ontologische dimensie van technologie erkent – kan echter een poging gedaan worden om dimensies van techniek toe te lichten die zich buiten dit proces van versnelling bevinden, ofwel hier de buitenkant van vormen en daarmee mogelijkheden kunnen openen om democratie opnieuw te denken binnen de technologische cultuur (die de democratie ondermijnt). Een concept van het onberekenbare, van het oncalculeerbare kan het begin zijn van de herdenking van de relatie tussen democratie en technologie in tijden van systemische zelf-referentialiteit en dromologie. *Democratie is différence*.

5. Bibliografie

- Berardi, F. (2019). *Futurability: The age of impotence and the horizon of possibility*. London, Engeland: Verso.
- Burrows, R. (2018, September 29). On Neoreaction [Online]. The Sociological Review Magazine. <https://thesociologicalreview.org/collections/undisciplining/on-neoreaction/>
- De Assis, Paulo. 2017. "Gilbert Simondon's 'Transduction' As Radical Immanence in Performance". *Performance Philosophy* 3 (3):695-717. <https://doi.org/10.21476/PP.2017.33140>.
- Derrida, J. (2006). *The politics of Friendship*. Vertaald door George Collins. Londen, Engeland: Verso.
- Flisfeder, M. (2021). *Algorithmic Desire: toward a new structuralist theory of social media*. Northwestern University Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Vertaald door Thomas Burger. Polity Press.
- Haraway, D. (1987). *A manifesto for Cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s*, *Australian Feminist Studies*, 2:4, 1-42, DOI: [10.1080/08164649.1987.9961538](https://doi.org/10.1080/08164649.1987.9961538)
- Heidegger, M. (1977). *The question concerning technology And other essays*. Vertaald door en met een introductie van William Lovitt. Harper & Row publishers: New York, New York.
- Hughes, J. (2017). *Algorithms and posthuman governance*. *Journal of Posthuman Studies*, Vol. 1, No. 2.
- Van Oenen, G. (2011). 'Paul Virilio', in: Bram Ieven et al, *De nieuwe Franse filosofie: Denkers en thema's voor de 21^e eeuw*. Uitgeverij Boom: Amsterdam, Nederland.
- Van Oenen, G. (2018). *Overspannen democratie: Hoge verwachtingen, paradoxale gevolgen*. Boom: Amsterdam, Nederland.
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an age of distrust*. Vertaald door Arthur Goldhammer. Cambridge University Press: New York, New York.
- Schinkel, W. (2021). *Pandemocratie*. Leesmagazijn: Amsterdam, Nederland.

Shephard, A. (17 februari 2022). *Peter Thiel Is Funding the Next Wave of Trumpism*. DOI: <https://newrepublic.com/amp/article/165404/peter-thiel-china-midterms-2022>

Stiegler, B. (1998). *Technics and time 1: The Fault of Epimetheus*. Vertaald door Richard Beardsworth and George Collins. Stanford, California: Stanford University Press.

Stiegler, B. (2009). *Technics and time 2: Disorientation*. Vertaald door Stephen Barker. Stanford, California: Stanford.

Stiegler, B. (2014). *Per toeval filosoferen: In gesprek met Élie During*. Vertaald door Pieter Lemmens. Uitgeverij Klement: Zoetermeer, Nederland.

Stiegler, B. (2018). *The Neganthropocene*. Vertaald door Daniel Ross. Londen: Open Humanities Press.

Virilio, P. & Lotringer, S. (1983). *Pure War*. Vertaald door Mark Polizzotti. New York: Semiotext(e).

Zizek, S. (14 juni, 2020). BLACK LIVES MATTER & IDENTITY POLITICS. DOI: <https://scrapsfromtheloft.com/politics/slavoj-zizek-black-lives-matter-identity-politics/>